

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXV

WARSZAWA 2017

NR 3

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Elżbieta Mazur (IAE PAN)
Zastępcy Redaktora — Magdalena Bis (IAE PAN), Martyna Milewska (IA UW)
Sekretarze Redakcji — Jakub Kosiorek (IAE PAN), Ludmiła Paderewska (IAE PAN *emeritus*)
Członkowie Komitetu — Maria Bogucka (IH PAN *emeritus*), Jarosław Dumanowski (UMK),
Andrzej Janeczek (IAE PAN), Jan Klápště (Univerzita Karlova w Pradze),
Andrzej Klonder (IAE PAN), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW *emeritus*),
Jerzy Kowalczyk (ISz PAN *emeritus*),
Jerzy Kruppé (IA UW *emeritus*), Raimo Pullat (Tallinn University *emeritus*),
Wojciech Szymański (IAE PAN *emeritus*), Andrzej Wyrobisz (IHS UW *emeritus*)

Adres Redakcji:
„Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105, pok. 121
Adres strony internetowej: www.iaepan.edu.pl
(zakładka: Wydawnictwa → Kwartalnik Historii Kultury Materialnej)
e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl
tel. 22 620 28 84 w. 146

Wydawca:
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105
e-mail: director@iaepan.edu.pl
tel. 22 620-28-84

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2016:

Jerzy Kruppé (Uniwersytet Warszawski)
Marta Młynarska-Kaletyn (IAE PAN)
Maria Nietyksza (Uniwersytet Warszawski)
Patrycja Prządka-Giersz (Uniwersytet Warszawski)
Piotr Taracha (Uniwersytet Warszawski)
Jerzy Urwanowicz (Uniwersytet w Białymstoku)

Skład i łamanie:
Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:
Partner Poligrafia sp. z o.o.
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 13,5. Papier offset 80 g.
Oddano do składania w sierpniu 2017 r., druk ukończono
w październiku 2017 r.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

M i r o s ł a w M a r c i n k o w s k i, Wyroby fajansowe z manufaktur w Królewcu (koniec XVII–początek XIX w.)	295
J o a n n a D ą b a l, Angielskie fajanse dekorowane motywem wierzby (<i>Willow pattern</i>) w świetle badań archeologicznych w Gdańsku	309
A n d r z e j K o w a l c z y k, Znaleźiska nowożytnych naczyń kamionkowych z badań wykopaliskowych z terenu Polski	319
E w e l i n a W i ę c e k, Butelki kamionkowe znalezione na terenie Apteki Królewskiej w Warszawie	331
A l e k s a n d r a L i s, Zasób źródeł archeologicznych dla studiów nad garncarstwem nowożytnym na Mazowszu	343
N a t a l i a R u d y k a, Kołty jako element sztuki jubilerskiej dawnej Rusi. Stan i perspektywy badań	353
M a g d a l e n a B i s, Nowożytne naczynia szklane znalezione w Warszawie — możliwości i ograniczenia badań	371
E l ź b i e t a M a z u r, Warszawa przełomu XIX i XX wieku we wspomnieniach pań z kręgu zamożnej inteligencji — Jadwigi Waydel-Dmochowskiej i Stefanii Podhorskiej-Okolów	397

RECENZJE

<i>Partizipative Erinnerungsräume. Dialogische Wissensbildung in Museen und Ausstellungen</i> , red. Felix Ackermann, Anna Boroffka, Gregor H. Lersch — Camilla Badstübner-Kizik, Edmund Kizik	407
Piotr Plisiecki, <i>Młyny wodne w województwie lubelskim (do schyłku XVI wieku)</i> — Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Tomasz Związek	410
Marian Surdacki, <i>Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku</i> — Tadeusz Srogosz	420
Maciej Trzecicki, <i>Ceramika płocka między XI a XIX wiekiem. Studium archeologiczne</i> — Dariusz Poliński	423

SPRAWOZDANIA I ZAPISKI

Mariusz Lubczyński, <i>Szlachta powiatu ksiąskiego za ostatnich Jagiellonów. Struktura majątkowa</i> — Piotr Kardys	431
Daria Bręczewska-Kulesza, Agnieszka Wysocka, <i>Sielanka bydgoska „dzielnica ogród”</i> — Elżbieta Mazur	433

KRONIKA NAUKOWA

Mazowieckie Spotkania Archeologiczne. Spotkanie 3 — „Archeologia i historia żydowskiego Mazowsza”, Warszawa, 21 marca 2017 r. — K a l i n a S k ó r a 435

Joanna Dąbal

Angielskie fajanse dekorowane motywem wierzby (*Willow pattern*) w świetle badań archeologicznych w Gdańsku

Ceramika dekorowana motywami chinoizującymi od końca XVI wieku fascynowała mieszkańców Gdańska. Chętnie sprowadzane do miasta wyroby niderlandzkie stanowiły późniejszą inspirację dla lokalnych naczyń utrzymanych w podobnej estetyce. Importowane od XVIII wieku fajanse angielskie stanowiły najmłodsze i ostatnie ogniwo tej fascynacji, której reminiscencją były biało-niebieskie naczynia dekorowane motywem wierzby (*Willow pattern*). Niniejszy artykuł jest prezentacją tej kategorii wyrobów a podstawę źródłową stanowią zabytki archeologiczne.

Inspirowana chińską estetyką dekoracja fajansów angielskich określana jako *Willow Pattern* powstała według wzoru Thomasa Turnera lub Thomasa Minton, w latach około 1780–1790¹. Dekoracje nie były wówczas chronione prawem patentowym, dlatego formę zdobienia szybko zaczęły rozpowszechniać inne fabryki w Anglii. Przyjmuje się jednak, że fabryka Coughley w Worcester była pierwszą wytwarzającą naczynia z taką dekoracją².

Standardowa dekoracja *Willow* to krajobraz w „stylu” chińskim — ze stromymi brzegami, strumieniem i wyspami w tle. Całość scenerii uzupełniają drzewa, przede wszystkim centralnie umieszczona wierzba (*salix buddleia*) oraz dominujące w prawej części kompozycji drzewo pomarańczowe (ryc. 1). W ikonografii buddyjskiej wierzba symbolizuje pokorę, wiosnę, a także uosabia kobietę. Całorocznie kwitnące drzewo pomarańczowe jest symbolem szczęścia³. W naturalny krajobraz wkomponowana jest architektura w formie pawilonu herbacianego (dominującego w prawej części scenerii) oraz małego pawilonu na przeciwległym brzegu. W tle, na wyspie, znajdują się także domy. Nieodłącznym elementem tej kompozycji jest most nieopodal wierzby, który przemierzają trzy postacie. Stałym elementem jest również łódź, najczęściej sampan. Od dołu przedstawienie zamyka łamane ogrodzenie, natomiast w górnej partii dominują dwa zwrócone ku sobie gołębie (ryc. 1).

Opisane motywy dekoracyjne ilustrują narrację prowadzoną przez angielskich wytwórców dla uatrakcyjnienia sprzedaży wyrobów. Legenda związana z dekoracją *Willow* ukazała się drukiem na łamach *The Family Friend*, pod tytułem *The Story of the Common Willow Plate*⁴. Opowiada ona historię córki Mandaryna (Koong See) obiecaną jako małżonka zamożnemu, dużo starszemu diukowi. Tymczasem Koong See jest zakochana w sekretarzu ojca (Chang). Ojciec więzi córkę w miejscu odgrodzonym wodą, za symbolicznym ogrodzeniem, by nie mogła widywać się z uko-

¹ R. Copeland, *Josiah Spode and the Origins of the Willow Pattern*, „The Antique Collector”, Dec. 1978, s. 1–2.

² Tamże, s. 1; R.V. Simpson, *In Glorious Blue and White: Blue Willow and Flow Blue*, „Antiques and Collecting Magazine”, Vol. 108, 2003, No. 2 (April), s. 21.

³ R. Copeland, *Spode's Willow Pattern & other designs after Chinese*, New York 1980, s. 33.

⁴ P. O'Hara, *The Willow Pattern That We Knew: The Victorian Literature of Blue Willow*, „Victorian Studies”, Vol. 36, 1993, No. 4 (Summer), s. 423–424; E. Chang, *Britain's Chinese Eye: Literature, Empire, and Aesthetics in Nineteenth-Century Britain*, Stanford 2010, s. 88.

Ryc. 1. Elementy standardowej dekoracji Willow, oprac. J. Dąbal

Fig. 1. Elements of the standard Willow decoration, by J. Dąbal

to z jednej strony z dość skromnego zasobu polskiej literatury na ten temat i wiążącej się z tym, nie ugruntowanej w tym zakresie terminologii. Z drugiej strony argumentem przemawiającym za takim rozwiązaniem jest fakt, że nazwy poszczególnych wariantów dekoracji stosowali konsekwentnie wytwórcy tych wyrobów i z określoną nazwą wiąże się konkretne jej elementy, w ściśle zdefiniowanym układzie. Zastosowane nazewnictwo pozwala ponadto na dokonywanie porównań, również ze zbiorami z innych krajów⁷.

Dekoracje Willow oraz jej warianty wykonywane były na fajansach (*pearlware* i *whiteware*) techniką nadruku ciepłego (ang. *hot printing*, *tissue printing*, *bat printing*), w polskiej literaturze określanego mianem kalkomanii.

Technika ta została zastosowana w przemyśle Staffordshire około roku 1780⁸. Polega na odwzorowaniu grawerowanego w miedzi przedstawienia na bibułę (lub papier) i nałożeniu go na biskwit naczynia. Grawerunek wypełniany jest mieszaniną zagotowanego oleju lnianego połączonego z barwnikiem. Następnie nakładana jest zamoczona w mydle lub innym podobnym roztworze bibuła lub papier, który jest docinany do wymiarów naczynia i przemywany. Tak przygotowaną bibułę nakłada się na biskwit, wcierając dekorację⁹. Dla utrwalenia uzyskanego na powierzchni wzoru naczynie wypala się w niskiej temperaturze. Proces kończy szklwienie i ponowne wypalanie naczynia.

Wszystkie analizowane w niniejszej pracy dekoracje wykonane zostały podszkliwnie, w odcieniach błękitu, techniką nadruku ciepłego.

Angielskie fajanse dekorowane motywem wierzby (*Willow pattern*) mają bogatą zagraniczną literaturę, lecz — jak dotąd — niewiele publikacji polskich im poświęcono. Jediną wzmianką o wyrobach tego rodzaju z naszego kraju są uwagi autorki poczynione na marginesie charakterystyki wyrobów angielskich¹⁰. Prace zagraniczne można pogrupować na problemowe, prezen-

⁵ P. O'Hara, op. cit., s. 424.

⁶ R. Copeland, *Spode's Willow Pattern...*, s. 33–39.

⁷ A. Brooks, *An Archaeological Guide to British Ceramics in Australia, 1788–1901*, Melbourne 2005, s. 22.

⁸ R. Copeland, *Spode's Willow Pattern...*, s. 21–32; tenże, *Blue and White. Transfer-printed Pottery*, Oxford 2009, s. 11–15.

⁹ *Penny Plain Twopence Coloured Transfer-Printing on English Ceramics 1750–1850*, red. P. Halfpenny, Stafford 1994, s. 33–43; R. Copeland, *Blue and White...*, s. 11–15.

¹⁰ J. Dąbal, *Brytyjskie wyroby ceramiczne na gdańskim rynku produktów w XVIII i XIX wieku*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 21, 2013, s. 333–334.

chany. Zakochanym udaje się komunikować, „ich głos rozchodzi się w liściach drzewa pomarańczy”, planują więc ucieczkę. Zamierzenie realizują, kierując się „mostem nieopodal wierzby”, do łodzi i zabierając z domu ojca klejnoty. Zakochani ukrywają się na małej wyspie, na którą wkrótce przybywają żołnierze w pogoni za uciekinierami i zabijają Changa. Zrozpaczona Koong See podpala się w jednym z domków. Miłość Koong See i Changa jest tak silna, że po śmierci ich dusze przeobrażają się w dwa nieśmiertelne gołębie⁵.

Do dekoracji z motywem wierzby włącza się również odmiany tej kompozycji, zawierające niektóre z wyżej wymienionych elementów. Wśród wariantów tych zdobień są też: *Two Temples*, *Buffalo* oraz *Long Bridge*⁶.

W niniejszym artykule nazwy dekoracji pozostawiono w ich oryginalnym angielskim brzmieniu. Wynika

tujące określone grupy wyrobów, a także eksponaty w zbiorach muzealnych, katalogi kolekcjonerskie oraz aukcyjne. Najliczniejsze są katalogi kolekcjonerskie¹¹. Zawierają one liczne reprodukcje wyrobów, często z sygnaturami wytwórców. Istotne są również publikacje dotyczące wyrobów z poszczególnych wytwórni lub określonych form dekoracji¹². Dla wyrobów dekorowanych motywem wierzby to przede wszystkim prace Roberta Copeland'a¹³ oraz Geoffreya Godden'a¹⁴. Powyższe prace często zawierają też rozważania o eksporcie lub imporcie tych wyrobów¹⁵, a także o zjawiskach społecznych, takich jak status użytkowników lub kontekst ich użytkowania¹⁶. Wielu danych dostarczają opisy eksponatów, będących w posiadaniu domów aukcyjnych bądź prywatnych kolekcjonerów. Informacje na temat wyrobów dekorowanych *Willow* znajdują się m.in. w „International Willow Collectors News” czy „Antiques and Collecting Magazine”.

Prezentowane w artykule egzemplarze angielskich naczyń fajansowych z dekoracją wierzby pochodzą z czterech stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na obrzeżach lub przedmieściach historycznego Gdańska.

Najwięcej (16 fragmentów) pozyskano ze stanowiska przy ul. Wałowej 56 (stanowisko 108). Badania prowadzone były pod kierownictwem Patryka Muntowskiego w latach 2010–2011. Materiały z tego stanowiska pozyskano w kontekście wierzchniej (XX wiek) warstwy gruzu (5 fragmentów) oraz z zasypiska (XIX wiek) latryny (11 fragmentów). Nieco mniej (15 fragmentów) pozyskano z badań przy ul. Sadowej (stanowisko 86), prowadzonych pod kierownictwem Jakuba Pragera w 2015 r. Materiały z tego stanowiska pozyskano z warstw niwelacyjnych datowanych na XIX–XX wiek. Kolejne analizowane ułamki naczyń (4 fragmenty) pochodzą z prac sondażowych prowadzonych przy Placu Stoczniovym w Gdańsku (stanowisko 6), w latach 2010–2011, pod kierownictwem Jakuba Pragera. Pozyskano je z zasypiska murowanego budynku z pierwszej połowy XX wieku. Pozostałe 4 fragmenty wydobyto podczas pierwszego etapu badań archeologicznych przy ul. Górka/Rogaczewskiego w Gdańsku (stanowisko 19). Prace realizowano pod kierunkiem autorki w roku 2016. Naczynia pochodzą z dwudziestowiecznej warstwy niwelacyjnej (3 fragmenty) oraz obiektu śmietnikowego, datowanego na XIX wiek.

W analizowanym zespole, liczącym łącznie 39 fragmentów, stosując metodę minimalnej liczby naczyń¹⁷ wyróżniono 14 egzemplarzy. W analizowanym zbiorze fajanse angielskie

¹¹ M.F. Gaston, *Blue willow*, Paducah 1990; L. Bockol, *Willow Ware: Ceramics in the Chinese Tradition*, Atglen 1995; J.A. Lindbeck, *A Collector's Guide to Willow Ware*, Atglen 2000; C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia of British Willow Ware*, Atglen 2004.

¹² G. Godden, *Encyclopedia of British Pottery and Porcelain Marks*, New York 1964; tenże, *Caughley & Worcester Porcelains*, New York 1969; R. Copeland, *Spode's Willow Pattern...*; *Penny Plain Twopence Coloured...*

¹³ R. Copeland, *Josiah Spode...*; tenże, *Spode's Willow Pattern...*

¹⁴ G. Godden, *Caughley & Worcester Porcelains*, New York 1969.

¹⁵ A. Brooks, *An Archaeological Guide...*

¹⁶ L. Sussman, *British military tableware, 1780–1830*, „Historical Archaeology”, vol. 12, 1978, s. 93–104; G.L. Miller, *Classification and Economic Scaling of 19th century Ceramics*, tamże, vol. 14, 1980, s. 1–40; P. O'Hara, op. cit.; P.M. Samford, *Response to a Market: Dating English Underglaze Transfer-Printed Wares*, „Historical Archaeology”, vol. 31 (2), 1997, s. 1–30; G. Lucas, *Reading Pottery: Literature and Transfer-Printed Pottery in the Early Nineteenth Century*, „International Journal of Historical Archaeology”, vol. 7 (2), 2003, s. 127–143; A. Brooks, *A Not So Useless Beauty: Economy, Status, Function, and Meaning in the Interpretation of Transfer-Printed Tablewares*, [w:] *Table Settings. The Material culture and Social Context of Dining AD 1700–1900*, red. J. Symonds, Oxford 2010, s. 154–162; S. Lawrence, *Feeding Workers: Food and Drink in Early Colonial Australia*, [w:] tamże, s. 144–153; D. diZerega Wall, *Separating the Spheres in Early 19th Century New York City: Redefining Gender among the Middle Class*, [w:] tamże, s. 80–88.

¹⁷ B.L. Voss, A. Rebecca, *Guide to Ceramic MNV Calculation: Qualitative and Quantitative Analysis*, „Technical Briefs in Historical Archaeology”, vol. 5, 2010, s. 1–9. Odnosząc się do uwag Alasdair'a Brooks'a na temat MIV (*minimum number of vessels*), stosowanej do ceramiki industrialnej, metoda ta nie mogła być w pełni skutecznie zastosowana do badanych egzemplarzy z Gdańska, ze względu na niewielką liczbę wyrobów i różny kontekst znalezienia poszczególnych fragmentów.

Ryc. 2. Angielskie talerze z dekoracją *Willow*, naczynia z badań archeologicznych w Gdańsku: 1, 6 — przy ul. Górka/Rogaczewskiego; 2-4 — przy ul. Sadowej; 5 — przy Pl. Stoczniovym. Fot. J. Dąbal

Fig. 2. English plates with the Willow decoration, excavated in Gdańsk: 1, 6 — at Górka/Rogaczewskiego St; 2-4 — at Sadowa St; 5 — at Pl. Stoczniovym. Photo by J. Dąbal

z podszklną drukowaną dekoracją *Willow* lub jej wariantami reprezentuje 10 talerzy, jeden półmisek, jedna miska oraz dwa spodki. Wszystkie talerze są dekorowane standardowym wzorem *Willow*, wykonanym techniką nadruku w pięciu odcieniach błękitu. Asortyment reprezentują talerze duże, płytkie i głębokie oraz małe płytkie. Stan zachowania wielu naczyń jest bardzo fragmentaryczny, tylko dwa egzemplarze zachowane są w większej partii.

Pierwsza grupa talerzy to trzy naczynia dekorowane nadrukiem w intensywnym odcieniu modrym, zachowane fragmentarycznie. Dwa naczynia to jedynie partie kołnierzy, oba o średnicy 26 cm. Pierwszy z nich ma falistą krawędź, a modry odcień ornamentu jest lekko rozmyty. Kołnierz jest prosty. Na podstawie stylistyki naczynia oraz sposobu ukształtowania krawędzi datowanie wyrobu określono na pierwszą ćwierć XIX wieku¹⁸. Drugi badany egzemplarz ma równą krawędź i lekko wklęsły kołnierz. Z uwagi na formę naczynia jego datowanie ustalono

¹⁸ C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia...*, s. 150; A. Brooks, *An Archaeological Guide...*, s. 55.

Ryc. 3. Angielskie talerze z dekoracją *Willow*, z drugiej połowy XIX w., z badań archeologicznych w Gdańsku: 1 — przy ul. Sadowej, 2 — przy ul. Wałowej. Fot. J. Dąbał

Fig. 3. English plates with the Willow decoration, 2nd half of the 19th c., excavated in Gdańsk: 1 — at Sadowa St, 2 — at Wałowa St. Photo by J. Dąbał

na lata dwudzieste XIX wieku. Ostatnie naczynie w odcieniu modrym, to talerz o płaskim dnie, zachowany częściowo, z fragmentem pasmowej dekoracji poniżej wrębu; na lustrze naczynia widnieje most z trzema postaciami i część łodzi (ryc. 2:5). Egzemplarz ten datowano na pierwszą ćwierć XIX wieku.

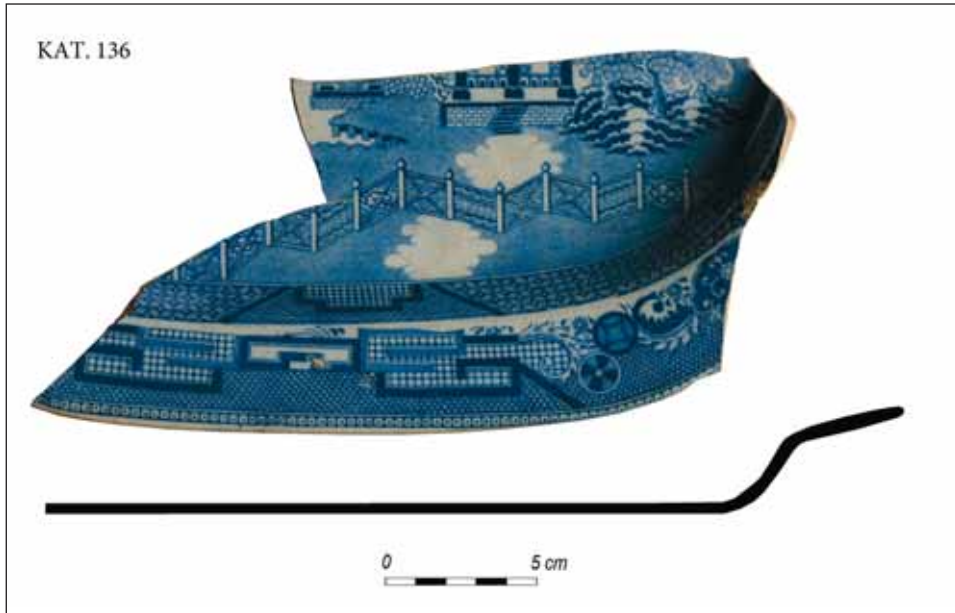
W zbiorze fajansów dekorowanych techniką nadruku, w odcieniu intensywnego błękitu ultramarzynowego, zarejestrowano jeden talerz o średnicy wylewu 18,6 cm, wysokości 2,2 cm oraz średnicy dna o podwójnym pierścieniu mierzącej 10,6 cm (ryc. 2:6). Stan zachowania naczynia pozwala na rozpoznanie dolnej połowy standardowej dekoracji *Willow*. Dekoracja kołnierza oraz pasmo poniżej wrębu są symetryczne. Na lustrze widoczne jest łamane ogrodzenie na pierwszym planie, w głębi zaś most nieopodal wierzby i część pawilonu herbacianego. Na spodzie znajduje się odciskana sygnatura w formie podwójnej elipsy, obejmującej prawdopodobnie inicjały, oraz malowana niebiesko cyfra 3. Nie zidentyfikowano sygnatury. Z uwagi na formę naczynia talerz datowano na lata dwudzieste XIX wieku¹⁹.

Talerze wykonane w nadruku w kolorze błękitu królewskiego reprezentowane są przez dwa naczynia, zachowane w niewielkich partiach den, o średnicy 14 cm. Na pierwszym z nich widoczna jest dekoracja w postaci fragmentu pasma motywów geometrycznych oraz łodzi widocznych na lustrze talerza (ryc. 2:2). Błękit, w którym wykonano nadruk, jest nieco rozmyty, tło błękitnawe. Uwzględniając kształt dna oraz cechy stylistyczne kompozycji datowanie naczynia określono na lata dwudzieste XIX wieku²⁰.

Drugim egzemplarzem w błękitie królewskim jest fragment dna o bardzo uszkodzonej powierzchni wewnętrznej (ryc. 2:4). Elementy dekoracji widoczne są tylko częściowo — na

¹⁹ A. Brooks, *An Archaeological Guide...*, s. 55.

²⁰ R. Copeland, *Spode's Willow Pattern...*, s. 35; A. Brooks, *An Archaeological Guide...*, s. 55.

Ryc. 4. Angielski półmisek z dekoracją *Willow*, z pierwszej ćwierci XX w., z badań archeologicznych przy Pl. Stoczniovym w Gdańsku. Fot. J. Dąbal

Fig. 4. An English platter with the *Willow* decoration, 1st quarter of the 20th c., excavated in Gdańsk at Pl. Stoczniovym. Photo by J. Dąbal

lustrze gołębie oraz bordiura poniżej wrębu. Na spodzie dna zachowała się w niewielkiej partii odciskana sygnatura; być może jest to mały fragment litery R. Nie zidentyfikowano podobnej sygnatury w katalogach wytwórni. Forma i kolorystyka naczynia pozwala datować je na około połowy XIX wieku²¹.

Talerze drukowane standardową kompozycją *Willow* w kolorze cyjanu reprezentuje tylko jeden egzemplarz. Fragment dna (o średnicy 14 cm), z wyraźnie wyodrębnionym pierścieniem, zachował się w partii dekorowanej przedstawieniem mostu z trzema postaciami (ryc. 2:3). Naczynie posiada sygnaturę w formie wstęgi rozwieszanej na wazie, w którą wpisane są: IRON STONE CHINA. Katalogi znaków wytwórni przypisują tej sygnaturze kilku producentów. Na podstawie formy naczynia ustalono, że mogło być wykonane w fabryce „New Hall Pottery” w Shelton, w latach 1843–1850²².

Kolejną grupą są trzy talerze dekorowane standardowym nadrukiem *Willow*, w kolorze ciemnogrzanatowym (*midnight blue*). Wyróżniono dwa płytkie talerze, o średnicy około 26 i 20 cm. Pierwszy z nich, o lekko wklęsłym kołnierzu, mierzący 3,8 cm wysokości, ma dno o średnicy 14,2 cm, o lekko zaznaczonym podwójnym pierścieniu (ryc. 3:1). Bordiura kołnierza jest nieco przesunięta względem dekoracji korpusu. Pomiędzy nimi znajduje się szerokie białe pasmo. Egzemplarz ten zachował się w partii przedstawiającej fragment wierzby, drzewo pomarańczowe, łódź i dwa gołębie. Na podstawie jego formy datowanie ustalono na drugą ćwierć XIX wieku²³.

²¹ A. Brooks, *An Archaeological Guide...*, s. 55.

²² C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia...*, s. 156.

²³ A. Brooks, *An Archaeological Guide...*, s. 55.

Ryc. 5. Angielska miska z uproszczoną dekoracją *Willow*, z pierwszej ćwierci XX w., z badań archeologicznych przy Pl. Stoczniowym w Gdańsku. Fot. J. Dąbal

Fig. 5. An English bowl with a simplified Willow decoration, 1st quarter of the 20th c., excavated in Gdańsk at Pl. Stoczniowy. Photo by J. Dąbal

Drugi egzemplarz, o wysokości około 3,4 cm, ma dno z szerokim płaskim pierścieniem, o średnicy około 11,6 cm (ryc. 3:2). Kołnierz naczynia jest lekko wklęsły, średnica krawędzi około 20 cm. Bordiura na kołnierzu jest przesunięta względem pasma znajdującego się poniżej wrębu naczynia. Zachowane elementy dekoracji lustra naczynia to ogrodzenie, most z trzema postaciami znajdujący się nieopodal wierzby, pawilon herbaciany, w jego tle drzewo pomarańczowe oraz wznoszące się, zwrócone ku sobie gołębie. Naczynie jest sygnowane częściowo zachowanym napisem *Warranted* ujętym we wstędze, dodatkowo ozdobionej motywami roślinnymi. Podobnymi znakami firmowymi (*Warranted Staffordshire*) posługiwały się wytwórnie „William Adams & Sons” i „Anthony Shaw”, działające w Staffordshire od końca XVIII wieku do 2003 roku. Jednak w danych tych firm nie zidentyfikowano analogicznej sygnatury²⁴. Z uwagi na stylistykę i kolorystykę dekoracji, wymiary oraz sposób uformowania naczynia, datowano je na drugą połowę XIX wieku²⁵.

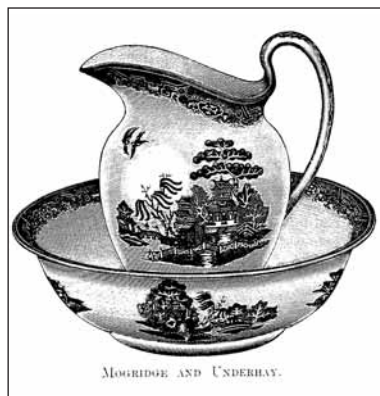
Ostatni talerz z nadrukiem w kolorystyce ciemnogrnatowej ma kołnierz łukowato podniesiony do góry i lekko falistą krawędź (ryc. 2:1). Mierzy on 3,4 cm wysokości i ma dno z pierścieniem wyłoniętym z korpusu. Dekoracja kołnierza i poniżej wrębu są symetryczne. Na zachowanym fragmencie widoczny jest pawilon herbaciany z drzewem pomarańczowym w tle, niewielki fragment ogrodzenia oraz para gołębi. Analogiczne naczynia datowane są na ostatnie lata XIX w. i na XX wiek²⁶.

W zbiorze wyróżniono również fragmenty jednego półmiska, dekorowanego standardowym motywem *Willow* (ryc. 4). Naczynie o wysokości 3,6 cm ma dno bez pierścienia oraz kołnierz szerokości 3,5 cm, o spłaszczony krawędzi. Nadruk wykonano w błękitnie cyjanowym. Dekoracja na kołnierzu jest przesunięta względem zdobienia poniżej wrębu półmiska. Klucz i watek

²⁴ Por. C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia...*, s. 16–17.

²⁵ Tamże, s. 72, 99; A. Brooks, *An Archaeological Guide...*, s. 55.

²⁶ C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia...*, s. 72; A. Brooks, *An Archaeological Guide...*, s. 55.

Ryc. 6. Zestaw naczyń toaletowych firmy „Moridge & Underhay”, „Pottery Gazette”, 1922, za: C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia of British Willow Ware*, Atglen 2004, s. 340

Fig. 6. A toilet set produced by Moridge & Underhay, *Pottery Gazette*, 1922, after: C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia of British Willow Ware*, Atglen 2004, p. 340

datowano na pierwszą ćwierć XX wieku²⁸. Takie formy misek służące do mycia sprzedawane były w kompletach z dzbanami, np. komplet toaletowy firmy „Davison & Son Ltd” prezentowany na łamach „Pottery Gazette” z 1922 roku²⁹ (ryc. 6).

Wśród analizowanych naczyń odnotowano też fragmenty dwóch spodków zdobionych dekoracją *Two Temples II* (ryc. 7). Mierzą one około 15,4 cm średnicy wylewu, około 4 cm wysokości i średnicy dna około 8,8 cm. Nadruk wykonano w mało intensywnym kolorze modrym (*smalt blue*). Główną dekoracją umieszczoną na lustrze spodka ujmuje bordiura, zawierająca motyw motyla w późniejszym wariantcie tego ornamentu (*Broseley*)³⁰. Główna dekoracja przedstawia świątynię nad brzegiem wraz z mostem nieopodal wierzby, którym podążają do świątyni dwie postaci. Na pierwszym planie kompozycji przedstawione jest złamane ogrodzenie. W tle na jednym z zachowanych egzemplarzy widnieje druga mała świątynia o trzech dachach. Analizowane egzemplarze nie posiadają sygnatury. Wiele szczegółów tej dekoracji odpowiada stylistyce wyrobów wytwarzanych przez firmę Spode³¹. Pozwala to wysunąć przypuszczenie, że mogą to być spodki zdobione dekoracją *Two Temples II* w wariantcie *Broseley*, wykonane w Spode³². Z uwagi na kolorystykę oraz wariant dekoracji, analizowane egzemplarze datowano na pierwszą połowę XIX wieku (po roku 1810)³³ (ryc. 7).

geometryczny obu motywów zdobniczych są względem siebie niesymetryczne, a pomiędzy nimi jest niewielka biała przestrzeń (ok. 3–4 mm). Zachowaną partię lustra naczynia zdobi ogrodzenie oraz pawilon herbaciany otoczony drzewami. Na analizowanym fragmencie nie było sygnatury. Cechy stylistyczne oraz kolorystyka półmiska pozwoliły datować go na drugą ćwierć XIX wieku. Zbliżone kolorystycznie i stylistycznie egzemplarze pochodzą np. z wytwórni „Davies & Co, Newcastle Upon Tyne”, funkcjonującej w latach 1833–1851²⁷.

W badanym zbiorze znajduje się także fragment miski zdobiony uproszczonymi motywami dekoracji *Willow* (ryc. 5). Ma on zachowaną wysokość około 8 cm, wychylony na zewnątrz kołnierz, o szerokości 3 cm, wykonany w formie pogrubionej krawędzi o średnicy około 27 cm. Nadruk wykonano w kolorze ciemnego granatu (*midnight blue*). Dekoracja na zewnętrznej powierzchni naczynia ukazuje części motywów standardowej dekoracji *Willow* — trzyprzęsłowego mostu i ogrodzenia. Rodzaj dekoracji potwierdza bordiura umieszczona na kołnierzu oraz wewnątrz naczynia. Dekoracje są symetryczne względem siebie, a klucze obu pasm występują nad sobą. Na podstawie cech stylistycznych dekoracji oraz jej kolorystyki egzemplarz

²⁷ C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia...*, s. 107.

²⁸ R. Copeland, *Spode's Willow Pattern...*, s. 169.

²⁹ C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia...*, s. 340.

³⁰ C. Rogers, *The Illustrated Encyclopedia...*, s. 11.

³¹ R. Copeland, *Spode's Willow Pattern...*, s. 62–63.

³² Tamże, s. 57–59.

³³ Tamże, s. 55–59.

Na podstawie przedstawionej analizy podjęto próbę rozpoznania głównych kategorii naczyń z dekoracją *Willow* oferowanych w obrocie handlowym w Gdańsku. Asortyment fajansów angielskich w Gdańsku podzielono na trzy kategorie użytkowe: garnitur obiadowej zastawy stołowej, zestawy do picia kawy lub herbaty oraz naczynia toaletowe. Jest to bardzo zróżnicowany asortyment w odniesieniu do niewielkiej liczby analizowanych egzemplarzy, można jednak sądzić, że powtarzalny w Gdańsku. Na zastawę stołową składają się duże talerze, płaskie oraz głębokie, małe talerze deserowe oraz półmiski. Wśród obiadowych przeważają talerze o średnicy około 26 cm, deserowe mają średnicę około 19–20 cm. Zastawę uzupełniają półmiski. We wszystkich przypadkach zwraca uwagę brak zniszczeń powierzchni, co może sugerować, że były używane jako naczynia do serwowania posiłków, nie zaś do jedzenia z nich. Często wyroby z nadrukami służyły do wystawiania owoców lub podawania serów. Znacząca większość wyrobów reprezentujących tę grupę datowana jest od lat dwudziestych do pięćdziesiątych XIX wieku. Pozostałe to egzemplarze z drugiej połowy XIX i początku

XX wieku. Drugą kategorię stanowią naczynia z kompletów do picia kawy lub herbaty, reprezentowane w zbiorze wyłącznie przez spodki z wariantem dekoracji *Two Temples II*. Ich datowanie określono na pierwszą ćwierć XIX wieku. Grupę naczyń toaletowych reprezentuje tylko miska do mycia. Datowana na pierwszą ćwierć XX wieku, potwierdza panujący w Gdańsku zwyczaj obmywania rąk przed posiłkiem. Na podstawie przedstawionych wyników można zaobserwować pewne tendencje konsumenckie panujące w mieście nad Motławą, z zastrzeżeniem jednak, że ich potwierdzenie wymaga dalszych badań na znacznie liczniejszym zbiorze. Uwzględniając kontekst znalezienia omawianych wyrobów można przypuszczać, że częściej naczynia te mogły być używane ze względu na swoje walory estetyczne, niż funkcjonalność.

Na mapie miast południowego Bałtyku Gdańsk był jednym z większych odbiorców fajansów angielskich³⁴ oraz ich głównym reeksporterem w głąb kraju. Niemniej jednak liczba wyrobów z nadrukiem w formie *Willow* lub z wariantami tego zdobienia jest w skali Gdańska marginalna i na pewno nie stanowiły one głównego nurtu importu fajansów angielskich. Głównym kierunkiem eksportu z Anglii tak dekorowanych naczyń była Ameryka Północna³⁵. Świadczą o tym liczne egzemplarze znajdujące podczas badań archeologicznych, a także całe zasta-

Ryc. 7. Angielski spodek z dekoracją *Two Temples II*, z pierwszej połowy XIX w., z badań archeologicznych przy ul. Wałowej w Gdańsku. Fot. J. Dąbał

Fig. 7. An English saucer with the “Two Temples II” decoration, 1st quarter of the 19th c., excavated in Gdańsk at Wałowa St. Photo by J. Dąbał

³⁴ Por. J. Dąbał, op. cit.

³⁵ P.M. Samford, *Response to a Market...*; A.M. Cantwell, D. diZerega Wall, *Unearthing Gotham. The Archaeology of New York City*, New York 2001; G. Lucas, *Reading Pottery...*; D. diZerega Wall, *Separating the Spheres in Early 19th Century...*

wy stanowiące wyposażenie stołówek wojskowych (New Bruswick)³⁶. Znacznie mniej wyrobów tej kategorii odnotowano w Australii i Ameryce Południowej³⁷.

Badania nad naczyniami ceramicznymi z okresu XIX i XX wieku w Gdańsku są utrudnione z powodu nadal małego zainteresowania archeologów opracowaniem takich znalezisk z wykopalisk. Niedostateczny stan badań utrudnia zaś przeprowadzenie pełniejszych analiz wyrobów ceramicznych w kontekście całego miasta — badań statystycznych czy określenia struktury rynku zbytu. Wobec coraz bogatszej literatury przedmiotu w innych krajach, polskie studia w tym zakresie rozwijają się bardzo powoli.

Adres Autorki:
dr Joanna Dąbal
Instytut Archeologii i Etnologii
Uniwersytet Gdański
ul. Bielańska 5
80-851 Gdańsk
joannadabal@gazeta.pl

ENGLISH WILLOW PATTERN WARE FROM ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN GDAŃSK

Urban archaeological excavations reveal numerous raw materials, including ceramics. Nevertheless, existing studies scarcely pay attention to 19th- and 20th-century ceramics. The article discusses a small sample of printed English pearlware and whiteware.

The article presents fourteen English dishes (plates, saucers, a platter and a bowl) decorated with printed Willow pattern, excavated in varied Gdańsk archaeological sites between the years 2010 and 2016. Collected sherds were basis for the analysis of the origin and form of the depicted decoration. Excavated ceramic data is also a valuable source for the further discussion on the aesthetic preferences of the city habitants and the accesibility of such merchandise and English pottery trade in general.

The small number of the dishes analyzed precluded wider generalizations; nevertheless it can be preliminary assumed that willow pattern ware did not constitute a substantial share of imports of English pottery to Gdańsk local market. Most of the dishes discussed were dated to the second quarter of the 19th-century, only a few were dated to the late 19th–early 20th-century. These findings provide some initial guidance as to the future research in written sources.

The article also emphasis that 19th- and 20th-century raw materials excavated in Gdańsk have not been researched well so far, which makes it difficult to present a wider analyses and comparisions of these ceramics in the context of the whole historical city.

Translated by
Izabela Szymańska

Słowa kluczowe: Gdańsk, archeologia, Chiny, „fajanse angielskie”

Key words: Danzig, archaeology, China, English ware

³⁶ L. Sussman, *British military tableware...*, s. 94; D. diZerega Wall, *Separating the Spheres in Early 19th Century...*, s. 80–88.

³⁷ A. Brooks, *An Archaeological Guide...*; S. Lawrence, *Feeding Workers...*; A. Brooks, A.C.Y. Rodriguez, *A Venezuelan Household Clearance Assemblage of 19th-century British Ceramics in International Perspective*, „Post-Medieval Archaeology”, vol. 46 (1), 2012, s. 70–88.